

Den danske soldats uniform og øvrige personlige feltudrustning i felttoget 1864

af A.N. Hvidt
(Chakoten 1967/3)

Beholdningernes kvalitative og kvantitative tilstand

Den mundering (og i det hele taget den "personlige udrustning", i vore dage hovedsageligt udgørende, hvad man kalder "standardudrustning"), som var reglementeret for vore soldater under felttoget 1864 og for adskillige troppeled under opholdet ved og foran Dannevirkestillingen i vinteren 1863-64, kan målt både med datidens og senere tiders alen betegnes som fyldestgørende i sin norm, omend en enkelt mangel træder stærkt frem, samtidig med at det kan siges, at de ved mobiliseringen eksisterende mangler i beholdningerne ikke var større, end at de kunne dækkes, og blev dækket inden for rimelig tid, hvilket dog ikke skal forflygtige den kendsgerning, at især for sent anviste pengemidler i januar-februar 1864 udsatte visse dele af hærens personel for urimelige strabadser.

Da årsagerne til den svækkelse af troppernes fysiske modstandskraft, som blev en væsentlig faktor i beslutningen om Dannevirkes rømning, skulle blotlægges, blev hele denne gruppe af udrustningen sammen med forplejningsproblemerne underkastet en meget indgående undersøgelse, hvis resultater kom til at foreligge i "Rigsrådets Folkethingsudvalgs Betænkning af 18. August 1864." Denne betænkning afslører af uheldige dispositioner, henholdsvis mere håndgribelige kvalitative og kvantitative mangler ved hærens udrustning, samt de deri indeholdte forslag til den mest formålstjenlige fordeling og udnyttelse af de disponible muligheder fremkaldte imidlertid en meget omhyggelig redegørelse af 24. oktober så fra chefen for armeens intendatur, generalintendant U.C. v. Schmidten.

Af dennes udtalelser fremgik det, at næsten alle mangler måtte henføres til for sent anviste penge; dog fremhævede han, at så godt som alle tropper var afgået til krigsskuepladsen rimeligt udstyret med alt, hvad der hørte til datidens norm. Derimod kom det for dagen, at manglende handlekraft, initiativ, fantasi og ansvarsglæde ved mange troppeled havde påført styrkerne langt større lidelser end mangelfuld mundering, samt at visse taktisk forkerte dispositioner også havde bidraget til disse strabadser.

Forberedelser, der var genstand for stor interesse

En kort gennemgang af hele den munderingsmæssige status for hæren ved mobiliseringens begyndelse i slutningen af året 1863 kan give et indtryk af aktiver og passiver på dette regnskab.

Gennemgangen omfatter kun "munderingen", altså det udstyr, den udrustning, soldaten råder over af ren "passiv" karakter til at beskytte sig mod vejrligets og feltens, til en vis grad også selve kampens strabadser. Det bliver således alt, hvad der vedrører hans uniform, undertøj, toilet- pudse- og forplejningsrekvisitter, hans personlige rastudstyr og pak- og føringsmidlerne hertil. I denne gruppe indgår altså ikke våben med tilbehør af nogen art eller andet "aktivt" materiel.

Soldatens passive udrustning vil altid være og har altid været mere "i vinden" end den aktive, alene af den grund, at soldatens pårørende naturligt er mere interesseret i hans overlevelseshancer og muligheder for ikke at "døje" for meget under et felttog end i hans aktive optræden som soldat, og i befolkningen vil der naturligt også være en større indsigt i beklædnings- og forplejningsforhold end i de egentlige militære fag.

Disse ting vil altid give anledning til diskussion og gjorde det så meget mere både under og efter felttoget i 1864, som det her drejede sig om vinterfelttog med deraf flydende store krav netop til munderingen.

En retfærdig bedømmelse af forholdene må indbefatte en vurdering af, hvad man havde fastsat som nødvendigt for vore soldater at medføre af mundering m.v. i felten sammenholdt med tilsvarende normer, dels hos vore modstandere, dels i andre europæiske hære, alt sammen på baggrund af datidens tekniske (og for så vidt også taktiske) muligheder.

Undtagelsesvis kan man lade tanken gå frem til vore dage med de i mellemtiden gjorde erfaringer, specielt i sådanne tilfælde, hvor hverken økonomiske, tekniske eller taktiske vanskeligheder kan siges at kunne have lagt sig hindrende i vejen.

Infanteriets problemer krævede mest opmærksomhed

Hærens ordre de bataillie var i 1863/64 kraftigt domineret af infanteri. August 1863 havde man opgjort styrken ved en mobilisering til ca. 45.000 kombattanter + 3000 nonkombattanter - trainkuske, sygepassere, officersoppassere og "militairarbejdere". Der ville ved mobilisering mangle mundering og i det hele taget "passiv udrustning" til ca. 20 % af denne styrke - for nonkombattanternes vedkommende til 100 %.

Af de 45.000 kombattanter var de 35.000 mand infanteri, resten fordelt 1.5000 kavalerister, 4500 artillerister og 500 ingeniørsoldater.

Endnu i efterårsmånederne rådede man ikke over andre midler end de ordinære til oparbejdelse af de manglende beholdninger, og de kunne kun lige med kniberi holde trit med sliddet ved de tjenstgørende fredstyrker.

Først midt i december 1863 kom de første ekstraordinære bevillinger, og der kunne af Det militaire Varedepot (datidens betegnelse for, hvad vi i dag kalder "Forsvarets Materielintendantur") sættes de store licitationsarbejder i gang, som var nødvendige til en umiddelbar dækning af de værste mangler. Men - som så ofte før og så ofte siden - pengene kom så sent, at mulighederne for at afhjælpe manglerne var begrænsede. Det var ikke så meget som i 1914 og i 1939 tilførslen af råvarer udefra, der glippede, som landets ringe industrielle kapacitet, der gjorde sig gældende i det øjeblik, kravene oversteg, hvad skræddere og skomagere kunne præstere. Således voldte tilvejebringelse af 10.000 tornystre intendanturen de største bryderier - idet landets samlede kapacitet lå på 300 om måneden til at begynde med -. senere ca. 2400.

Munderingsreglementet af 1863

Grundlaget for hele ekviperingsplanen var et munderingsreglement, der udgivet i 1863, og som minutiøst opregnede, hvad hver enkelt soldat skulle være forsynet med, når han drog i felten.

Listerne varierede ikke særlig meget fra våbenart til våbenart, selvom kavaleristerne skulle være forsynet med adskillige sager til hestens røgt og vartning, som infanteristen i hvert fald var helt befriet for.

Det vil derfor være rimeligt, med den ovenfor omtalte overvægt af infanteri, der prægede hæren, at gå hovedpunkterne i infanteristens mundering igennem.

En sådan gennemgang lettes meget af, at man i 1864 ikke havde "specialister" i geledet - alle var ens munderet, udrustet og uddannet, de eneste, der afveg kendeligt fra normen, var officererne, der ikke gik i "udleveret" tøj, men lod deres private skræddere uniformere sig og lod deres oppassere bære, hvad de i geledet under march, hvil eller bivak skulle bruge af komfort, nemlig en kappe og et tæppe, en "rejsetaske" - hvad man i vore dage ville kalde en skuldertaske eller tværsæk - med toiletsager, ekstra sokker og lidt skrivegrejer samt en "tejne" - en fletværkskurv med låg - hvori officerens "naturalforplejning", brød, vinflaske, spise- og kogegrejer medførtes. Oppasseren var sammen med hornblæseren faktisk infanterienhederne eneste ikke geværbevæbnede "specialist"!

Munderingens sammensætning

Munderingsreglementet af 1863 fastsatte for infanteristen en feltmundering bestående af følgende uniformsdele:

- felthue [1](#)), blå, lavpuldnet med skygge
- våbenfrakke, toradet, mørkeblå med rødt kravespejl
- to par bukser lyseblå
- kappe, sort/grå
- sort læderlivrem
- sorte, halvlange støvler, som soldaten selv skulle medbringe ved sit møde ved hæren og selv vedligeholde.

a. Toilet- og pudserekvisitter omfattede alle sager til personens, tøjets og læder-, derunder fodtøjets, soignering. Men reglementet nævner intet om barbergrejer, dog udtrykkeligt et spejl! Soldaten skulle - som tilfældet var lige til vore dage - selv sørge for disse sager, hvoraf en del var blevet ham udleveret ved mødet som rekrut. At kun et mindretal rådede over disse ting, da de indkaldtes ved mobiliseringen, siger sig selv.

Munderingsreglementet fastslog, at hver soldat stedse skulle være forsynet med et ekstra sæt såler og flikker med de fornødne reparationsgrejer til selv at kunne foretage forsålinger og bagflikninger. Denne forordning vidner om de mange færdigheder, datidens primitive bondesamfund, hvorfra hærens geled jo rekrutteredes, beherskede. Senere tider har, som det kunne forventes, centraliseret denne del af munderingens vedligeholdelse i felten.

b. Forplejningsrekvisitterne omfattede kun en feltflaske (glas med læderovertræk), en ske, en foldekniv og en snapseflaske. Man kan næppe regne en over højre skulder i læderrem medførte "brødpose" af hvidt lærred under en sort sejldugsklap som henhørende til denne gruppe, da nævnte brødposer brugtes til mangfoldige andre sager end brød (og anden forplejning), hvorfor de opregnes under pak- og føringmidler som en hjælp til tornystrets kapacitet.

c. Rastudstyr

forekom ikke i reglementet. Efter datidens opfattelse - og den holdt sig længe - tænkte man ikke på at give soldaten et tæppe til at svøbe sig i om natten i vinterhalvåret, når kappen, der tjente dette for mål i sommerhalvåret, blev båret permanent anlagt, som en til dansk klima afpasset vinteruniform.

Denne mangel førte imidlertid til en række improvisationer.

Den strenge kulde, der satte ind i december-januar 1863/64 medførte, at der dels gennem "Det militaire Varedepot", dels gennem private indsamlinger tilgik hæren ved Dannevirke et vist kvantum tæpper, der dog langt fra svarede til troppestyrken. Medens intendanturen holdt på, at de var "kaserneinventar" og skulle forblive i de lejre og etablissementer, der tjente til belægning, betragtede de fleste bataljoner såvel de udleverede som de privatskænkede tæpper som de pågældende soldaters personlige mundering, hvorfor man i adskillige infanterienheder spændte dem om tornystret, når man rykkede ud, for at kunne have glæde af dem på feltvagter og i bivakker, hvor de jo ret beset var endnu mere velkomne end indendørs, hvor der dog var ly mod regn, sne og blæst.

Dertil kom, at visse nonkombattanter ingen kappe kunne få udleveret og derfor blev reglementeret (midlertidigt) med tæppe i stedet. Denne side af munderingen var altså i højeste grad præget af uensartethed.

Teltflager hos enkeltmand var ikke indført, hverken hos vore modstandere eller hos os [2](#)) - omend premierløjtnant E. Bretton ved 18. infanteriregiment allerede i 1862 for egen regning havde udgivet et fornemt illustreret "kampskrift", der kraftigt agiterede for sådanne flagers indførelse. Samtidig gik en

anden indsender i "Tidsskrift for Krigsvæsen" hårdt ind for samme idé - udformet på en anden måde; men der skulle gå omtrent 3 slægtled, førend vi ekviperede vore soldater med regnslag, der kunne bruges som teltdede (1948).

Østrigerne og preusserne brugte dem som nævnt heller ikke, men indførte dem dog i 1890'erne. I 1864 var de norm i Frankrig og i visse dele af den britiske hær.

d. Kampudstyret

Denne gruppe af beskyttelsesmidler mod virkningen hhv. følgerne af fjendens våbenindsats, der i vore dage omfatter beskyttelsesudstyr af så vital betydning som hjelm, maske mod flygtige gasarter, salver med flydende ABC-krigsmidler, sløringsnet, forbindspakke, penicillin m.v., var i 1864 for infanteriets vedkommende indskrænket til et lærredsbind med "charpi" - en form for tvist - som den sårede soldat skulle stoppe ind i et sår for derigennem at søge at standse blødningen. Det var først umiddelbart for 1. verdenskrig, at vore soldater fik indsyede enkeltmandsforbindspakker i deres uniform.

Rytteriets hjelme - nærmere betegnet dragonregimenternes - var dog beskyttelsesmidler på lige fod med vore dages stålhelme, blot med den mere beskedne opgave at beskytte kavaleristens hoved mod sabelhug - hvad de i øvrigt var fortrinligt egnede til.

Personmærket, der i dag også indgår i denne gruppe, kendtes ikke i 1864.

e. Munderings-, pak- og føringsmidler

Disse bestod - som i dag - af et større pakmiddel - tornystret - og et mindre - brødposen (se ovenfor). Med disse to sager var alt ikke-beredent personel normeret. Det beredne mandskab havde de såkaldte mantelsække af mere eller mindre vandsugende klæde spændt på sadlens bagsvidsel til ekstratøj, toilet-, pudse- og forplejningsartikler.

Som nævnt voldte tilvejebringelsen af det fornødne antal tornystre betydelige vanskeligheder. Nogen egentlig godkendt type fandtes ikke, idet man simpelt hen brugte den beholdning af rammeløse sælskindstornystre, der stammede fra 1. slesvigske krig og tiden forud derfor, suppleret med erobrede kalveskindsrammetornystre af tysk/holstensk model. Da man i januar 1864 i hast måtte søge de førømtalte 10.000 stk. yderligere tilvejebragt, måtte man give afkald på næsten alle krav til en model, der kunne sidestilles med de ibrugværende to typer og lade sig nøje med, hvad man med datidens ~ sprogbrug kaldte "en slags reisetaske med 2 skulderbæreremmer". I dag ville man sige "rygsæk" (uden egentlige kappeanbringelsesmuligheder).

Alle 3 modeller var dog lige anvendelige [3](#)) i det oppakningssystem, som hæren havde antaget umiddelbart før og i hovedsagen fik gennemført under Treårskrigen til afløsning af den tidligere anvendte føringsmåde for infanteristernes og jægerens udrustning og munderingspakmidler.

For de beredne eller på køretøjet marcherende tropper eksisterede ingen egentlige oppakningsproblemer, idet de ikke bar på andet end et blankt våben plus en feltflaske og en brødpose.

Selve det indførte oppakningssystem var udtænkt af den brandenborgske major Vierschow. Hovedprincippet i dette var, at man fortil forbandt tornysterbæreremmen med livremmen, der derved fik så megen støtte, at man i denne kunne anbringe dels et par tasker til geværammunition, dels sidevåben og feltflaske, og derved - bortset fra brødposeremmen - undgik at have 1 snærende og trykkende remme over brystet. Herved opnåedes yderligere, at man fik en oppakning, der ikke ved hurtige bevægelser gled ned foran soldaten, !" idet dens hovedvægt på ryggen (tornysteret) og hovedvægten fortil (patronerne) holdt hinanden i balance over skulderen.

Dette bæresystem, der i sin oprindelige form anvendtes herhjemme lige til og med 2. verdenskrig, havde imidlertid den ulempe, at så snart tornysteret var lagt - og det var en ting, man gerne gjorde, da dets

hovedindhold ikke var sager, soldaten havde brug for hver dag - så var støtten til livremmens tunge vægte borte. Og udrykning uden tornystre var bl.a. under Dybbøls belejring det almindelige for infanteriet.

Var kappen ikke anlagt - hvilket vil sige om dagen i årets varme måne- der - blev den båret rullet i hesteskoform over tornystret. Da tornystrene fra Treårskrigen ikke var forsynet med muligheder for fastspændelse af kappe langs siderne, idet kappen i 1848-51 blev båret sammenrullet i pølleform oven på tornystret, brugtes der en såkaldt "kappebærerem", der greb om kappens to ender og holdt dem ind til tornystrets sider ved hjælp af en forbindelsesrem, der var spændt ud mellem dem langs tornystrets bund [4](#)).

Denne kappeføringsmåde, der var i brug i hæren lige til 1938, var meget mangelfuld og langsommelig at anvende, hvad der i øvrigt kun trådte frem ved en eneste lejlighed - ved alarmeringen af de hvilende tropper på Als natten til den 29. juni.

Såvel systemet som beholdningerne gav kun anledning til få klager

En kritisk gennemgang af reglementet giver os hverken på sidstnævnte eller på de øvrige områder ret til nogen hård kritik - omend et par enkelte punkter skal fremdrages. Det var og måtte være en betydelig svaghed ved hele systemet, at man helt havde overladt til soldaten selv at forsyne sig med undertøj (i 1864 omfattede dette nu ikke andet end en skjorte og et par strømper - undertrøje og -bukser kendtes ikke) og især med de til "undermunderingen" hørende støvler, hvoraf soldatens march- og dermed kampevne aldeles afhang, for slet ikke at tale om hans helbred.

Systemet var jo alene uanvendeligt derved, at selvom han mødte med tjenstdygtige støvler ved mobilisering, måtte de militære myndigheder under alle omstændigheder sørge for erstatning, hvis støvler gik itu i krigens løb, og erstatning for undertøj m.v. måtte også være forberedt.

Ved mobiliseringen var man klar over dette forhold, men manglede de fleste sager til en forsvarlig imødegåelse af hurtig opståede krav. Støvlevanskelighederne var under hele krigen næsten større end vanskelighederne med de egentlige uniformssager - igen et resultat af Danmarks daværende ringe industrielle kapacitet.

Først under 1. verdenskrig overtog hæren selv soldaternes forsyning med støvler, men man skulle have 2. verdenskrig bag sig, før det samme var tilfældet med undertøj og sokker, og først i den allerseneste tid er ordningen udstrakt til (tøj-) pudsegrejerne, således at man i 100-året for 1864-felttoget kun pålægger soldaterne selv at "sørge for"! deres toiletrekvisitter (som m.h.t. erstatninger i felten dog også må være forberedt i hæren selv).

Manglen på enmandskogekar og spisegrejer

På et andet område måtte den valgte linie for munderingsnormen volde vanskeligheder. I modsætning til vore modstandere havde den danske soldat ikke nogen form for individuelt spise- og eller kogekar. Og dette til trods for, at erfaringerne i Treårskrigen, især i vinteren 1850/51, havde trukket nødvendigheden af denne munderingsgenstand stærkt frem.

I 1830'erne havde der været en række hidsige diskussioner i den militære fagpresse om, hvorvidt kogning i enmands- eller timandskar ville være at foretrække, og dette ulykkelige enten-eller, der allerede dengang burde have været afgjort med et både-og, var endt med, at man afskaffede en påbegyndt beholdning af enmandskogekar. Under Treårskrigen klagede tropperne over, at de aldrig havde kogegrejerne klar, når de rykkede i bivouak om aftenen, de måtte vente på trænets indtræffen med tilhørende nattearbejde for at få maden kogt; ligesom adgangen til at brygge en varm drik uden for de officielle kogetider, og når poster og patruljer var ude på egen hånd, førte til, at man brugte de daværende blikfeltflasker, der i stor udstrækning ødelagdes af dette brug. Men udover at blikflaskerne blev erstattet med glasflasker (i 1852), der jo ikke tillod kogning, kom der intet ud af klager og ønsker mellem de to krige.

Det må forekomme de fleste aldeles ufatteligt, at man ikke allerede dengang klart havde indset, hvilket moralgivende og disciplinbevarende aktiv let adgang til varm drik på alle døgnets timer betød og betyder for soldater af dansk egenart.

Medens opsøbing fra samme timandskokekar af dagens middagsportion af 10 forskellige munde stort set nok er faldet datidens primitive soldatertype naturligt - metoden anvendtes i hæren i visse troppeled lige op til 1916 (!) - har savnet af enmandskedlerne været mere end føleligt, som det kokekar, der altid "var ved tropperne", når køkkentrænet enten ikke kunne nå frem til de mange spredte forpostled foran stillingen eller af taktiske grunde var trukket tilbage og ikke kom de bivuakerende tropper til gode bag stillingen - især efter fjendtlighedernes udbrud den 1. februar. Under tilbagetoget, hvor tropper og træner totalt adskiltes - i nogle tilfælde i næsten 1 uge - var savnet [5\)](#) også føleligt, og en almindelig jagt på alle bærbar potter og gryder i Sundeved var følgen.

Under belejringen af Dybbøl voldte uddelingen af varmt øl, som var iværksat hver morgen til de frysende tropper, der overnattede i de oprodede og plørede stillinger, det største besvær - men først i 1889 begyndte enmandskedlerne at blive indført, foreløbig kun for infanteriet, de øvrige våben kom ikke med før i 1916!

De manglende uniformsdele - set i sin større sammenhæng

De vanskeligheder, der ved hærens overgang til krigsfod hurtigt og ubarmhjertigt stak hovedet frem, nåede ikke at blive særlig gamle.

Der er mange eksempler på, at en hær rykker ud med udrustningen i fineste orden for derefter hurtigt at se pragten smuldre bort. I 1864 kan man næsten tale om det modsatte, idet det lykkedes intendanturen med forbløffende kraft i løbet af kort tid at afhjælpe alle væsentlige mangler, delvis gennem flere dygtige improvisationer. Alvorligst var vel dette, at næsten alle nonkombattanter måtte tage til krigsskuepladsen i civilt tøj! For artilleristernes vedkommende gik der nogen tid, inden alle havde en kappe - et ikke uvæsentligt stykke mundering for en artillerist under et vinterfelttog. Men datidens soldat, der, takket være dels befolkningens erhvervsfordeling, dels "stillings"-tilladelsen, var domineret af en hårdfør landbotype, har næppe døjet så meget, som en af vore dages velfærdsborgere fra en storbys komfortable tilværelse ville have døjet i den situation.

At der under den permanent anlagte kappe i visse tilfælde blev båret færøske trøjer eller mindre pompøst udstyrede "klædestrøjer" (enradede små korte uniformstrøjer i modsætning til våbenfrakkerne) har næppe været nogen ulempe udover, hvad det psykologisk har betydet for soldaten ikke at være i egentlig uniform, når han (i kvarteret f.eks.) tog kappen af. Men inden foråret, hvor kapperne blev aflagt, var alle disse mangler udjævnet.

Betydelig blæst har der været om de "lyseblå kapper", som i mange årtier efter felttoget stadig var centrum i den offentlige kritik af troppernes udstyr i 1864.

Disse kapper kom til udlevering, efter at alle de gråsorte var udleveret, og blev således anvendt til iklædning af de i januar sidst indkaldte forstærkningsårgange (hjemsendt soldater af 9. til 16. årgang). Da forstærkningsfolkene tilgik regimenterne i Slesvig, blev de naturligt indrangerede i de forskellige kompagnier - det var kun infanteriet, der her var tale om - som de gik og stod, alt efter hvor mange folk, der manglede i de pågældende underafdelinger. Derved blev disse "forglemmigej'er", som soldaterslangen straks døbte dem, stærkt afstikkende i det ellers mørke geled, og de mente sig, med rette eller urette - noget har der nok i.h.t. almindelig militær erfaring været om det - særligt udsat for fjendens interesse under ildkampen.

Deraf den voldsomme kritik og mange bitre ord om disse kapper, der i øvrigt idet de var nyfremstillet og af et langt bedre klæde end de grå.

Set med vore dages øjne synes det ejendommeligt, at Arméens Intendantur, der havde skaffet disse kapper

til veje midt i en periode, hvor intet andet klæde kunne fås, ikke havde tænkt på at omfarve det, inden det blev forarbejdet. Endnu ejendommeligere virker det, at der ikke blev foretaget en ombytning af kapperne ude i geledet, således at man samlede alle lyseblå kapper sammen til at iklæde et bestemt kompagni med - og derved undgik den fare, det altid er at have folk i ildlinien i en fra den store mængde afstikkende uniform. Men myten om, at det var gamle kavalerikapper eller lyseblå "overkjoler" fra før 1. Slesvigske Krig, havde intet på sig.

Munderingens effektivitet afhænger af uddannelsen

Dette at holde tropper i fysisk og endelig form under et felttog - specielt om vinteren - er nu ikke alene et spørgsmål om materiellets hensigtsmæssighed og tilstedeværelse, men i lige høj grad om troppernes uddannelse i dets rigtige udnyttelse og, når der er tale om det "passive" materiel., om deres "feltvane" og førernes evne til at improvisere og udnytte enhver mulighed for at skaffe soldaterne den beskyttelse og måske komfort, der kan vristes ud af naturen - især når den er barsk og vinterkold.

Her lod tilstandene i hæren i 1864 meget tilbage at ønske, og det fremgår tydeligt af "Svækkelseskommisionens" undersøgelser, at strabadserne i væsentlig grad øgedes på grund af manglende evne hos tropperne til at "indrette" sig og deres føreres ringe udviklede fantasi og ansvarsglæde, der ene kunne skaffe soldaterne de små lettelser, der gør feltlivet udholdeligt. Mange års afløsning af alle større feltmæssigt betoned øvelser i større stil, vanemæssig klæben ved kaserneetablissementer med tiden brugt på formel garnisonsvagtjeneste og eksercits havde ødelagt den lange uddannelsestids muligheder for at give - især infanteriet - en nødvendige feltmæssig indstilling til krigens krav.

Armeens Intendantur havde f.eks. bag Dannevirkestillingen tilvejebragt alle fornødne beholdninger af brændsel og bivuakmaterialer - men evnen til at improvisere afhentning og udnyttelse af disse beholdninger, hvis tilstedeværelse var bekendtgjort, var ikke til stede. Selv de bedste uniformer og kapper kan ikke forhindre soldater i at fryse, hvis en kompagnichef viger tilbage for at lade afhente de forråd af brændsel og proviant, der nu engang skal til for at varme soldater op i vinterkulden - og manglede geledet end kogegrej (enmandskedler) kunne meget flæsk være stegt på en pind over en vagtild, som efter datidens muligheder kunne tændes overalt langs fronterne om natten på begge sider, der normalt ikke kunne nå hinanden med datidens kortrækkende geværer.

Men alt for ofte blev hverken proviant, brændsel eller lejrstrå afhentet, selv af de bataljoner, der befandt sig i de områder, hvor oplagene var, alt til intendanturens forståelige forbløffelse. Få tænkte på at varm mad og drikke i vinterkulden udretter mere end det mest luksuøse beklædningssystem.

Store oplag af brædder til barakker lå urørt, medens alarmerede tropper i tilbragte nætterne i sne og slud oven på stablerne; skrækken for at forgribe sig på andre myndigheders materiel var hos datidens officerer større end forståelsen af, hvad der i krig kan kræves af hensynsløshed for at holde troppernes fysik og dermed modet på fuld højde. På få øjeblikke kunne sådanne brædestabler have været blevet til skærmtage eller -hytter, hvori bivuakerende tropper havde kunnet finde ly.

Lad så dette være, hvad det være vil - dommen over selve "munderingsvæsenet", som det var anlagt, kan kun falde ud til fordel for dets fædre.

Iagttagere fra fremmede hære og udenlandske blades korrespondenter, der bl.a. ved Dybbøl fulgte hærens virke på nært hold, udtaler sig hyppigt om den side af sagen i såre rosende vendinger.

Og det var for resten ikke alene soldatens ydre, men også hans indre, der vakte disse iagttageres udelte beundring.

1) Felthuen trådte i stedet for den i 1854 indførte chakot, som alene blev båret af 18. Infanteriregiment under hele felttoget.

2) dog partielt i Norge og Sverige.

3) så længe der ikke skulle føres oprullet kappe eller tæppe på det lige omtalte såkaldte "interrims-tornyster."

4) Kappebæreremmen muliggjorde i sig selv kappens føring "en bandoliere" over skulderen i sammenrullet form - når tornyster ikke var anlagt.

5) Som et kuriosum kan anføres, at de preussiske soldater ingen feltflaske havde og døjede meget under det og skulle yderligere gennem 1866-krigen, inden man i 1867 indførte denne forplejningsrekvisit. Ligeledes, at de østrigske soldater ingen støvler havde, men gik i sko!